

The effect of the geopolitical genome of the Caspian littoral States on the national security of the Islamic Republic of Iran

Seyed Mohammad Tabatabaei*
Seyed Mohammad Hossein Hoseini**

Received: 2020/04/06
Accepted: 2020/08/31

The Caspian Basin is prone to affect many actors due to the cultural and geographical characteristics of the actors. The special importance of this region in the international system has attracted the attention of many trans-regional powers, each of which somehow wants to participate. Each of the beach actors can improve their position in the Caspian geopolitical region and influence others. In addition, the genomes of each of them are negative in two ways: basic nature - basic human and positive - some of which are active and some of which are passive. Therefore, the main question of the research is how the geopolitical genomes of the Caspian littoral states affect the national security of the Islamic Republic of Iran? The result of the present study is that by identifying the geopolitical genomes of Iran and other Caspian littoral states, they can be used for correct and purposeful decision-making in the foreign policy apparatus of the Islamic Republic of Iran and ensure national security and national interests. The present study has studied the subject with a practical purpose and in taking a descriptive-analytical approach and collecting information in a library. The results show that each of the Caspian coastal actors has their own socio-political characteristics, through which they make decisions while shaping the minds of the agents. In addition, the geopolitical genomes of each are different from each other, which can differentiate the type of geopolitical approach of each of them based on the type of power distribution and the pattern of friendship and enmity towards the Islamic Republic of Iran. Although Iran's military and security challenges in the Caspian Sea have diminished in recent decades, the cultural, social, geographical, and economic potential of coastal actors indicate that they have become a real competitor to Iran.

Keywords: Caspian Sea, Geopolitical genome, I.R.Iran, National security.


* Associate Professor of International Relation, Allameh Tabatabaei University, Tehran, I.R.Iran.

tabasm234@yahoo.ir

 0000-0002-7430-9962

** Ph.D in International Relation, from Allameh Tabatabaei University, Tehran, I.R.Iran (Corresponding author).

mh.hossein25@yahoo.com

 0000-0001-7523-8521

تأثیر ژنوم ژئوپلیتیک کشورهای ساحلی حوزه خزر بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران^۱

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۱/۱۸

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۶/۱۰

مقاله برای بازنگری به مدت ۸۵ روز نزد نویسندگان بوده است.

سیدمحمد طباطبایی*

سیدمحمدحسین حسینی**

چکیده

حوزه خزر به دلیل ویژگی‌های فرهنگی و جغرافیایی بازیگران مستعد تأثیرگذاری بازیگران متعددی است. اهمیت ویژه این منطقه در نظام بین‌الملل توجه بسیاری از قدرت‌های فرامنطقه‌ای را به سوی خود جلب نموده که هر کدام از این بازیگران به نوعی خواهان حضور در آن هستند. هر یک از بازیگران ساحلی می‌توانند در منطقه ژئوپلیتیک خزر جایگاه خود را ارتقاء دهند و بر سایرین تأثیرگذار باشند. علاوه بر این، ژنوم‌های هر یک از آنها به دو صورت طبیعت پایه - انسان‌پایه و مثبت - منفی است که برخی فعال و برخی دیگر منفعل هستند. از این‌رو، سؤال اصلی پژوهش این است که ژنوم‌های ژئوپلیتیک کشورهای ساحلی حوزه خزر چه تأثیری بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران دارد؟ پژوهش حاضر از نوع کاربردی بوده و رویکرد محققان، توصیفی - تحلیلی است. برای تحلیل داده‌ها، محققان الگویی را طراحی و به عنوان مبنای تحلیل پیشنهاد داده‌اند. نتایج پژوهش نشان می‌دهد طی چند دهه اخیر چالش نظامی و امنیتی ایران در حوزه خزر کاهش یافته، ولی پتانسیل‌ها و ظرفیت‌های فرهنگی، اجتماعی، جغرافیایی و اقتصادی بازیگران ساحلی، مستعد به ژنوم ژئوپلیتیک‌شان، گویای این است که به یک رقیب بالفعل برای ایران تبدیل شده‌اند.

واژگان کلیدی: امنیت ملی، جمهوری اسلامی ایران، خزر، ژنوم ژئوپلیتیک.

* دانشیار روابط بین‌الملل، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، جمهوری اسلامی ایران.

tabasm234@yahoo.ir

0000-0002-7430-9962

** دکتری تخصصی روابط بین‌الملل، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، جمهوری اسلامی ایران (نویسنده مسئول).

mh.hossein25@yahoo.com

0000-0001-7523-8521

مقدمه

بیان مسئله: منطقه خزر با توجه به فعالیت کشورهای ساحلی، از منظر ژئوپلیتیک اهمیت درخوری دارد. این منطقه در دوره پسا شوروی به عنوان منطقه‌ای کنشگر ظاهر شده (حافظ‌نیا، ۱۳۷۸، ص. ۴۳)؛ و وجود یک‌سری اشتراکات جغرافیایی - دریایی، نقش عمده‌ای در ایجاد سیستم ایفاء نموده و در حد بسیار گسترده‌ای سرنوشت اقتصادی کشورهای ساحلی را نیز به یکدیگر گره زده است. با وجود این، در این گستره جغرافیایی برخی تعارضات سیاسی - امنیتی به چشم می‌خورد که با توجه به ژنوم‌های ژئوپلیتیک موجود در قلمرو هر یک از کشورهای ساحلی می‌تواند مجموعه امنیتی خزر و به تبع آن، امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران را در ابعاد مختلف با چالش مواجه سازد.

اهمیت: هر یک از بازیگران ساحلی خزر ضمن برخورداری از ویژگی‌های سیاسی مختص به خود، از ظرفیت‌ها و توانمندی‌های فضای - مکانی برخوردارند که بر بنیاد آنها می‌تواند به اتخاذ تصمیم در قبال این مجموعه امنیتی بپردازند. این مسئله از دو حیث برای ایران حائز اهمیت است: اول، اطلاع ایران از ژنوم‌های ژئوپلیتیک کشورهای ساحلی، نوع توزیع قدرت، الگوهای دوستی و دشمنی و انگاره‌های بین‌الذهانی آنها در قبال این حوزه؛ دوم، آمادگی ایران برای حضور فعال در حوزه خزر بر بنیاد ژنوم‌های مثبت خود و مقابله با رویکرد ژئوپلیتیک کشورهای ساحلی که می‌تواند امنیت ملی ایران را با چالش مواجه سازند. همچنین به منظور بسط اعتبار و پرستیژ جمهوری اسلامی ایران، می‌توان آن ژنوم‌ها را به عناصر تولید اقتدار و حفظ امنیت ملی مبدل نمود. مجموع این ملاحظات حکایت از اهمیت راهبردی، پژوهش حاضر برای منافع جمهوری اسلامی ایران دارد.

ضرورت: در صورت عدم توجه جمهوری اسلامی ایران به ویژگی کشورهای ساحلی خزر و مدل تصمیم‌گیری سیاست‌گذاران این کشورها که بر بنیاد ژنوم‌ها و ظرفیت‌های درونی قلمرو آنها اتخاذ می‌شود، نمی‌توان به رویکردهای سیاسی و امنیتی این بازیگران پی برد. از این‌رو، فهم دقیق از ظرفیت‌های فضایی - مکانی این کشورها، نوع ذهنیت و برداشت‌های نخبگان و تصمیم‌گیرندگان آنها به منظور شناسایی رویکردهای در قبال منطقه خزر و همچنین امنیت ملی ایران ضرورت دارد.

اهداف: هدف اصلی پژوهش، ارائه زمینه مناسب برای فهم و تأثیرگذاری ژنوم‌های ژئوپلیتیک کشورهای ساحلی حوزه خزر است که می‌توانند امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران را تحت‌الشعاع قرار دهند. همزمان نگارندگان، کمک به تحلیلگران سیاسی و کارشناسان اجرایی را به عنوان اهداف فرعی دنبال می‌کنند.

سؤال‌ها: سؤال اصلی پژوهش این است که: ژنوم‌های ژئوپلیتیک کشورهای ساحلی حوزه خزر چه تأثیری بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران دارد؟ در این خصوص پرسش از چیستی ژنوم ژئوپلیتیک، و مؤلفه‌های اصلی ژنوم ژئوپلیتیک در حوزه کشورهای ساحلی خزر، به عنوان دو سؤال فرعی مطرح شده‌اند.

فرضیه: چنین به نظر می‌رسد که ژنوم‌های ژئوپلیتیک کشورهای ساحلی خزر بر بنیاد توزیع قدرت میان واحدها، بیناذهنی بودن امنیت و الگوی دوستی - دشمنی، امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران را با چالش مواجه می‌سازد.

۱. پیشینه پژوهش

در ارتباط موضوع پژوهش حاضر، منابع متعددی تحریر شده که با توجه به موضوع محوری آنها، می‌توان این متون را به دو گروه اصلی تقسیم نمود:

۱-۱. متونی که به بررسی مفهوم ژنوم ژئوپلیتیک پرداخته‌اند.

موضوع اصلی این آثار بررسی پیوند ژنوم، ژئوپلیتیک و سیاست خارجی است. خلیلی و همکاران (۱۳۹۲) بیان کرده‌اند سیاست خارجی یک کشور متأثر از نقشه جغرافیایی ژنتیک سیاست و جغرافیای آن کشور است. بنابراین درک رویکردهای ژئوپلیتیک بر بنیاد ژنوم‌های ژئوپلیتیک سایر بازیگران، نقش مؤثری در اتخاذ سیاست خارجی هر کشور دارد. تلاش مؤلفین بر این بوده تا ژنوم‌های ژئوپلیتیک کشورهای پاکستان و ایران را مورد تجزیه و تحلیل قرار دهند. سیمبر و شیرواند (۱۳۹۲) نیز نشان داده‌اند که: کشورها ژنوم‌های سایر بازیگران را به عنوان کدهای ژئوپلیتیک در نظر می‌گیرند. آنها تلاش کرده‌اند تا عوامل مؤثر بر رویکرد کشورهای روسیه و گرجستان را مورد تجزیه و تحلیل قرار دهند.

۱-۲. متونی که ژئوپلیتیک و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران را بررسی کرده‌اند.

دغدغه اصل این آثار، تبیین میزان تأثیرگذاری مؤلفه‌های ژئوپلیتیک در حوزه دریای خزر است. جعفری ولدانی و حسینی (۱۳۹۶) بیان کرده‌اند: معادلات ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیکی خزر به گونه‌ای است که بازیگران فرامنطقه‌ای مانع از استقلال آن می‌شوند. برخی از بازیگران ساحلی خزر از طریق همراهی با قدرت‌های فرامنطقه‌ای به دنبال کسب منافع مورد نظر خود هستند. نگارندگان به این نتیجه دست یافته‌اند که بازیگران فرامنطقه‌ای به دلیل نفوذپذیری برخی از بازیگران خزر خواستار برقراری روابط در ابعاد مختلف با آنان هستند که این موضوع بر امنیت ملی ایران تأثیرگذار است. شیخ‌الاسلامی و همکاران (۱۳۹۴) بیان کرده‌اند؛ با توجه به اینکه فعالیت‌های نظامی در حوزه خزر افزایش یافته، نظریه موازنه قوا با تمرکز بر حفظ امنیت ملی اهمیت پیدا کرد.

بر این اساس مشخص می‌گردد که وجه تمایز نوشتار حاضر آن است که نگارندگان به بررسی ژنوم‌های ژئوپلیتیک کشورهای ساحلی خزر پرداخته و توزیع قدرت میان بازیگران ساحلی، بنیادینی بودن امنیت و الگوی دوستی - دشمنی را در این حوزه مشخص ساخته‌اند. این مؤلفه‌ها می‌تواند امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران را در ابعاد مختلف تحت تأثیر قرار دهد؛ پیش از این مورد توجه سایر پژوهشگران نبوده است.

۲. مبانی مفهومی و نظری

۱-۲. ژنوم ژئوپلیتیک

واژگان «ژن، ژنوم و نگاشت ژنی»^۲ نشأت گرفته از علم زیست هستند. ژن در موجودات، واحد عینی و کارکردی زیربنایی وراثت است که ویژگی‌های آن موجود را تعیین می‌نماید. استفاده از این اصطلاحات در حوزه بین‌الملل می‌تواند در تبیین و تشریح اقدام دولت‌ها مؤثر باشد (سیمبر و شیراوند، ۱۳۹۲، ص. ۹۸). ژنوم ژئوپلیتیک^۳، مبتنی بر طرح فضایی و جغرافیایی سیاست در یک قلمرو است که به رفتار نظام‌های سیاسی در سطح بین‌المللی جهت می‌دهد. نظر به اینکه انسان‌ها بر بنیاد طرح ژنتیک خود دست به کنش می‌زنند، بازیگران هم توسط کدهای ژئوپلیتیک هدایت می‌شوند. ژنوم ژئوپلیتیک طرح ژنوم‌های یک بازیگر به مثابه کدهایی ژئوپلیتیک از جانب بازیگران هم‌اورد انگاشته شده و برنامه‌های بین‌الادّهانی سیاست خارجی یک بازیگر در

قبال بازیگر هدف را هدایت می‌سازد. به این معنا که یک بازیگر بر بنیاد طرح ژنوم‌های خود، سیاست خارجی خویش را برنامه‌ریزی می‌کند و با توجه به کدهای ژئوپلیتیک موجود در آن قلمرو، به دنبال خنثی‌سازی سیاست خارجی آن کشور است (خلیلی، حیدری، صیادی و اصغری ثانی، ۱۳۹۲، ص. ۴۰).

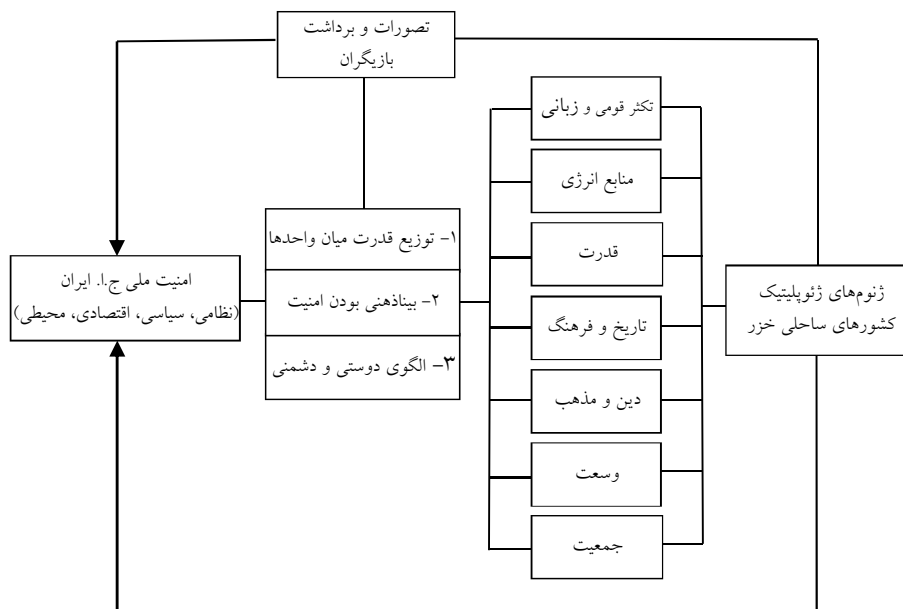
۲-۲. امنیت ملی

امنیت ملی به الزاماتی اشاره می‌کند که بقای دولت ملی را از طریق به‌کارگیری انواع قدرت حفظ نماید. از یک دیدگاه، امنیت ملی به صورت تک‌بُعدی انگاشته می‌شود و به معنای مطالعه تهدید، استفاده و کنترل نیروی نظامی است که در این شرایط چگونگی استفاده حکومت‌های ملی از نیروهای نظامی برای رویارویی با تهدیدهای نظامی خارجی بررسی می‌شود. از سوی دیگر، مفهوم مدرن امنیت ملی با توجه به تغییرات حاصله در سطوح ملی و بین‌المللی، ابعاد سخت‌افزاری (نظامی) و نرم‌افزاری را دربر می‌گیرد که در این چارچوب می‌توان به ابعاد سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و زیست‌محیطی اشاره کرد (حسین‌زاده، ۱۳۹۲، ص. ۳).

۲-۳. امنیت ملی

با توجه به تعریف و نظریه انتخاب شده در دو حوزه «ژئوپلیتیک» و «امنیت ملی» حال، می‌توان الگوی تحلیل پژوهش حاضر را با تأکید بر هفت حوزه ژنوم ژئوپلیتیک در ارتباط با امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران، ترسیم نمود:

شکل شماره (۱): الگوی تحلیل ژنوم ژئوپلیتیک خزر و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران



(طراحی توسط نویسندگان)

۳. روش

این مقاله از حیث نوع تحقیق، کاربردی و از حیث رویکرد محقق، توصیفی - تحلیلی است. برای گردآوری داده‌ها از روش اسنادی استفاده شده و برای تحلیل داده‌ها، الگوی تحلیلی ترکیبی‌ای طراحی و مبنا قرار گرفته است. مؤلف با بهره‌گیری از مفاهیم مرتبط ژنوم‌های ژئوپلیتیک (جمعیت، وسعت، قومیت، قدرت، دین، پیشینه تاریخی و منابع انرژی) و امنیت ملی (سیاسی، اقتصادی، نظامی، محیطی) الگوی تحلیلی مرود نظرش را طراحی نموده است. بر این اساس، کشورهای ایران و روسیه که از ظرفیت‌های بیشتری برخوردارند، هفت ژنوم، مطابق با الگوی تحلیل، در قلمرو آنها مورد بررسی قرار خواهد گرفت. این در حالی است که سایر کشورهای ساحلی نظیر آذربایجان، قزاقستان و ترکمنستان از توانمندی‌های کمتری برخوردارند. از این‌رو، صرفاً ژنوم‌هایی بررسی خواهند شد که برای این بازیگران مهم و تأثیرگذار است.

۴. تحلیل ژنوم ژئوپلیتیک‌های کشورهای ساحلی دریای خزر

در این قسمت، تحلیل ژنوم ژئوپلیتیک‌های کشورهای حوزه خزر ارائه می‌شود:

۴-۱. جمهوری اسلامی ایران

الف. تکرر قومی و تنوع زبانی

تنوع فرهنگی و قومی از ویژگی‌های جامعه ایران است؛ به طوری که ایران از نقطه نظر ناهمگنی زبانی در شمار ده کشور نخست دنیا و اولین کشور از این نظر در جهان اسلام شمرده شده، و بارها در طول حیات سیاسی خود شاهد اوج‌گیری تنش‌هایی با منشأ قومی بوده است. با توجه به اینکه اتحاد بین گروه‌های محلی و ناحیه‌ای ناراضی و بازیگران خارجی منجر به تهدیدهای داخلی و خارجی می‌شود و مدیریت امنیت ملی را با مشکل مواجه می‌سازد، باید به دنبال شناسایی و طبقه‌بندی ظرفیت‌های مثبت و منفی این ژن و ارائه راهکارهایی در این زمینه بود (خلیلی و همکاران، ۱۳۹۲، ص. ۱۰۵). بر این اساس، این ژنوم می‌تواند از سوی سایر بازیگران ساحلی مورد هدف قرار گیرد.

ب. منابع انرژی

علی‌رغم تمرکز ذخایر انرژی ایران در منطقه خلیج فارس، حوزه خزر نیز اهمیت قابل توجهی دارد و همواره مورد توجه ایران بوده است. بینش ژئوپلیتیکی جمهوری اسلامی ایران معطوف به برخی کشورهای ساحلی خزر است که استقلال چندانی جهت تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری ندارند. از سوی دیگر، فعالیت بازیگران فرامنطقه‌ای نظیر آمریکا و رژیم صهیونیستی در مجاورت مرزهای ایران، پاسخ دستگاه دیپلماسی و سیاست خارجی کشور را به همراه داشته است. بر این اساس، شاخص‌های تأثیرگذار بر راهبرد جمهوری اسلامی ایران در قبال حوزه خزر دربرگیرنده موارد زیر است:

یک. ایجاد امنیت مرزی و حفظ ثبات در حوزه خزر؛

دو. گسترش مناسبات خارجی با کشورهای ساحلی خزر و مخالفت با نقش‌آفرینی بازیگران فرامنطقه‌ای در این حوزه؛

سه. افزایش سطح روابط با بازیگران تأثیرگذار منطقه خزر برای تقویت امنیت ملی و منطقه‌ای و بهره‌مندی از منافع ناشی از آن (محمدی، ۱۳۹۲، ص. ۲).

از سوی دیگر، ذخایر انرژی خزر به روش‌های گوناگون در تقویت اقتصاد ایران نقش

دارد: استفاده از ذخایر نفت خام خزر واقع در قلمرو ایران؛ بسط ذخایر انرژی و صادرات جهانی آن و به دست آوردن ارز و همراه ساختن بازیگران منطقه در راستای سیاست‌ها و راهبردهای خود. در مجموع، عواملی نظیر بی‌ثباتی و ضعف بازیگران منطقه، اقدامات آمریکا علیه ایران، رقابت برخی از بازیگران ساحلی با ایران برای فعالیت بیشتر در راه‌های انتقال انرژی منطقه و ضعف سیاست خارجی در مواجهه با چالش‌های مذکور، موانع موجود بر سر راه ایران هستند (اطاعت و نصرتی، ۱۳۸۸، ص. ۱۵). بنابراین در صورت رفع موانع موجود، ظرفیت‌های یاد شده به واسطه درآمدزایی و اهمیت‌بخشی به موقعیت ژئوپلیتیک ایران، اقتصاد سیاسی را تقویت خواهد کرد.

پ. قدرت

ایران بیشترین میزان قدرت نرم‌افزاری را در منطقه ژئوپلیتیک اوراسیای مرکزی به میزان ۷۶/۲۸ درصد دارد (حق‌پناه، ۱۳۹۰، ص. ۲۶۲). چنین انگاره‌هایی می‌توانند منجر به تفکیک بازیگران به گروه‌های «خودی» و «غیرخودی» یا الگوی «دوستی و دشمنی» شوند. حوزه خزر نیز از این قضیه مستثنی نیست به طوری که برداشت و ذهنیت بازیگران ساحلی از نیات ایران می‌تواند بر اتخاذ رویکرد امنیتی آنها در قبال این بازیگر نقش داشته باشد.

ت. پیشینه تاریخی - فرهنگی

سابقه دولت در قلمرو ایران ریشه در قرن هشتم پیش از میلاد دارد. شرایط اجتماعی و سیاسی منجر به انسجام قومیت‌های مختلف و تشکیل دولت ماد گردید (حافظ‌نیا، ۱۳۸۱، ص. ۱۷). در این چارچوب، فرهنگ ایرانی نتیجه تعامل گروه‌های قومی است که در قلمرو جغرافیایی واحد و یکپارچه قرار گرفته‌اند (ترابی، ۱۳۸۸، ص. ۱۱۷). تلاش دولت ایران برای حفظ همبستگی اقوام، ایجاد فرصت لازم به منظور حضور نخبگان این اقوام در ساختار سیاسی و تأمین معیشت اقتصادی و فرصت‌های شغلی برای آنان، می‌تواند ضمن افزایش ضریب همبستگی ملی، مانع از شکاف داخلی و تضعیف امنیت ملی شود. این در حالی است که عدم توجه به این مسئله فرصت را در اختیار سایر بازیگران حوزه خزر قرار می‌دهد تا از ظرفیت اقوام ایرانی در راستای اهداف خودشان بهره‌گیرند.

ث. دین و مذهب

بعد از اشغال عراق در سال ۲۰۰۳ توسط آمریکا، برخی معتقد به شکل‌گیری ژئوپلیتیک شیعه در مقابل ژئوپلیتیک سنی هستند و مدعی‌اند ایران به عنوان قوی‌ترین کشور شیعی منطقه خاورمیانه به دنبال استفاده از این ژنوم برای پیشبرد اهداف و منافع ملی خود می‌باشد. براساس این دیدگاه که هم از سوی برخی از سیاست‌گذاران و هم کارشناسان مطرح شده، احیای شیعه نویددهنده شکل‌گیری یک خاورمیانه جدید حول شکاف مذهبی شیعه و سنی است. با توجه به حضور شیعیان در قلمرو برخی از کشورهای ساحلی نظیر آذربایجان، می‌توان از این مؤلفه در جهت همگرایی فرهنگی و مذهبی بهره گرفت. به عبارت دیگر ایران نسبت به فعال شدن چنین گسست مذهبی‌ای علاقه‌مند نیست و آن را برای کشورهای منطقه مفید ارزیابی نمی‌کند. بر این اساس نباید اجازه داد که ذهنیت قطبی‌سازی دینی - مذهبی در میان کارگزاران ترکمنستان، قزاقستان و روسیه شکل بگیرد؛ چرا که این رویکرد، شکل‌گیری الگوهای دوستی و دشمنی و پیامدهای امنیتی منفی‌ای را برای همگان و از آن جمله ایران به دنبال خواهد داشت.

ج. وسعت

باثبات‌ترین دلیل قدرت مادی یک ملت، جغرافیای آن کشور است. قلمروهای پهناوری که مراکز جمعیت را از یکدیگر تفکیک می‌کنند، در شرایط برخورداری از وسایل ارتباطی مناسب می‌توانند مؤثر ظاهر شوند. از سوی دیگر، جمعیت به تنهایی و بدون توجه به چگونگی کمی و کیفی پراکندگی آن نمی‌تواند معیاری برای قدرت یک کشور باشد (اعظمی، ۱۳۸۵، ص. ۱۳۰). بر این اساس، وسعت سرزمین ایران بر سیاست خارجی این کشور تأثیرگذار است و در معادلات منطقه خزر، ژنوم قابل توجهی است؛ با یک ملاحظه انتقادی و آن هم اینکه قابل توجهی ایفاء ایران کمترین ساحل را در خزر دارد که خود مستلزم در پیش گرفتن راه‌حل‌های حقوقی دیگر جهت حل و فصل این مسئله است.

چ. جمعیت

مطالعات و آمارها در این شاخص بسیار مهم است. مستند به نتایج سرشماری صورت گرفته به سال ۱۳۹۰، رشد جمعیت برابر $1/29$ = محاسبه شده که از حیث تحلیلی مثبت است (اگرچه این رشد مثبت طی سال‌های بعدی متوقف شده و در حال افول است). بر این اساس ایران در کوتاه‌مدت از حیث رشد کمی جمعیت ظاهراً مشکلی نخواهد داشت؛

اما اگر از بعد دیگری به این موضوع نگاه شود (یعنی میزان جانمایی و تجدید نسل)، متأسفانه ایران در افق بلندمدت (۴۰ تا سال آینده) در حوزه تجدید نسل با مشکل مواجه شده و شاهد رشد نرخ افراد میان سال و پیر خواهیم بود (علی‌ئی، ۱۳۹۴، ص. ۱۲۵).

جدول شماره (۱): تأثیر ژنوم‌ها بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران

تکثر قومی و تنوع زبانی	اتحاد بین گروه‌های محلی ناراضی و بازیگران خارجی، درهم بافته شدن تهدیدات داخلی و خارجی، چالش در مسیر امنیت ملی ایران
منابع انرژی	راهبردهای ایران‌ستیزانه دو بازیگر آمریکا و رژیم صهیونیستی، رقابت اساسی دو کشور ترکیه و روسیه با جمهوری اسلامی ایران برای اعمال سلطه بر راه‌های صدور انرژی منطقه
قدرت	شکل‌گیری فضای دوستی و دشمنی ایران و بازیگران ساحلی
پیشینه تاریخی و فرهنگی	سوءاستفاده کشورهای ساحلی از ظرفیت‌های فرهنگی اقوام ایرانی
دین و مذهب	قطبی‌سازی دینی - مذهبی حوزه خزر و شکاف شیعه و سنی
وسعت	سواحل اندک ایران در خزر
جمعیت	کاهش توانمندی ایران به دلیل کاهش نرخ زالد و ولد و پیری جمعیت

(طراحی توسط نویسندگان)

۴-۲. فدراسیون روسیه

الف. تکثر و تنوع قومی

به طور کلی سه گروه قومی در روسیه وجود دارند که عمدتاً خودمختار و اقوام کوچک هستند (خلیلی، حیدری، اصغری‌ثانی و صیادی، ۱۳۹۳، ص. ۴۷). هویت ملی روسیه مبتنی بر بنیاد انگاره اسلاو - ارتدوکس و هراس از تهدیدهای مختلف همانند تروریسم و بنیادگرایی است. این در شریطی است که در چپن رویکرد ملی‌گرایی قومی مبتنی بر حفظ هویت متمایز خود و تشکیل دولت - ملت نوین بوده است. بنابراین، بعد از فروپاشی شوروی، ملی‌گرایی در جهت رشد و توسعه دولت - ملت‌سازی به‌کار گرفته شده که واکنش اقوام مستقر در قلمرو روسیه نظیر چچنی‌ها را به همراه داشته است (حسینی، شیراوند و معبودی‌نژاد، ۱۳۹۳، ص. ۳۶).

ب. منابع انرژی

یکی از وجوه ژئواکونومیک روسیه، وجود منابع غنی نفت و گاز در این کشور است. مقدار ذخایر انرژی روسیه نسبت به منابع جهانی ۲۱ درصد است. این ذخایر از منظر کیفی، کمی و تنوع در سطح قابل توجهی قرار دارد. میزان منابع انرژی روسیه در زمینه نفت و گاز در سطح جهان به ترتیب ۱۳ و ۳۶ درصد است. این کشور همچنین در زمینه صادرات نفت در رتبه دوم جهان قرار دارد (نوری، ۱۳۸۶، صص. ۳۰-۲۷). در مجموع، روسیه در زمینه انرژی، سیاست خود را طوری طراحی ساخته است تا ذخایر و مسیرهای لوله انتقال انرژی را در اختیار داشته باشد. روسیه بر بنیاد ظرفیت‌های اقتصادی خود قصد دارد منافع انرژی محور را در دستور کار قرار دهد تا بتواند از سود حاصل از آن بهره‌مند شود (Larsson, 2006, p.5). در حوزه خزر نیز این کشور به دنبال استفاده از ذخایر و خطوط انتقال انرژی به منظور تقویت اقتصاد و جایگاه منطقه‌ای و جهانی خود است.

پ. قدرت

بررسی و ارزیابی خط‌مشی سیاست‌خارجی روسیه طی دوره‌های مختلف زمانی نشان می‌دهد که انگاره روسیه به مثابه قدرت بزرگ، بر نگرش روس‌ها تأثیر شگرفی داشته و در مقاطع مختلف، ضعف یا توانمندی به صورت بنیادین مورد توجه آنها بوده است. بر این اساس، حوزه خزر نیز مورد توجه روسیه است که با توجه به حضور تاریخی ایران در این منطقه نیز می‌تواند با امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران ارتباط تنگاتنگی پیدا کند.

ت. تاریخ و فرهنگ

سیاست خارجی روسیه تحت تأثیر نگرش‌های تاریخی و قومی است. کلیدواژه «هم‌تبار» از سال ۱۹۹۹ در قانون اساسی این کشور ثبت شد و در سال ۲۰۱۰ مورد بازبینی قرار گرفت؛ که هدف از آن شناسایی افراد روسی خارج از روسیه در جهت امکان ارتباط آنها با این قلمرو بوده است (Shakirov, 2013). انگاره «جهان روسی» ابتدا هم‌راستای ایده «روس‌های هم‌وطن» بسط پیدا کرد، ولی با توجه به اینکه وابستگی به یک حوزه فرهنگی - زبانی به مثابه شرایط و وضعیت عرق به روسیه محسوب می‌شود، نمی‌توان حوزه گسترده‌ای برای آن در نظر گرفت. در مجموع، شرایطی برای روسیه شکل خواهد گرفت تا راهبرد حمایتی را برای در قبال هم‌تباران در اقصی نقاط جهان در پیش بگیرد (عطایی و هدایتی شهیدانی، ۱۳۹۲، ص. ۱۱۲).

ث. دین و مذهب

یکی از مؤلفه‌های تأثیرگذار بر هویت روسیه، دین است که خود نشأت گرفته از مذهب ارتدوکس می‌باشد (کرمی، ۱۳۸۹، ص.۳۶). مذهب ارتدوکس نقش شگرفی در محافظت از هویت و فرهنگ ملی و بسط زبان ایفاء کرده است. بر این اساس، گره‌خوردگی هویت روسیه و مسیحیت ارتدوکس با یکدیگر به عنوان یک ژنوم مهم مطرح است (کلاشی، ۱۳۸۹، ص.۱۱۷).

ج. وسعت

روسیه با بیش از ۱۷ میلیون کیلومتر مربع وسعت، حدود ۱۱.۵ درصد خشکی‌های کره زمین را در خود جای داده است. بر این اساس، برخورداری از قلمرو واحد و منسجم و فضای ژئوپلیتیکی قابل توجه بر گرایش فکری و عقیدتی روس‌ها تأثیرگذار بوده است (کرمی و کرامتی‌نیا، ۱۳۹۳، ص.۱۰۷). روسیه با استفاده از این ژن توانسته در مناطق مختلف، به ویژه حوزه خزر، همچنان خود را به عنوان قدرت برتر مطرح نماید. وسعت این کشور در ذهنیت سایر بازیگران خزر نقش بسته و آنها بر این باورند که روسیه قادر به تأثیرگذاری قابل توجهی از این ناحیه در تحولات حوزه خزر است.

چ. جمعیت

روسیه نهمین جمعیت بزرگ جهان را در اختیار دارد (World population review.com, 2020)؛ و این در حالی است که بنا به دلایل متعدد، نرخ رشد جمعیت در این کشور پایین است (Hopf, 2002, p.14). کشورهای ساحلی خزر نیز بر این باورند که روسیه به واسطه نیروی انسانی خود قادر به تأثیرگذاری سیاسی و نظامی در این حوزه است. بنابراین انگاره‌های ذهنی آنان در خصوص این مسئله می‌تواند بر مبنای الگوی دوستی و دشمنی آنها را به سوی همراهی با این کشور سوق دهد.

جدول شماره (۲): تأثیر ژنوم‌های روسیه بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران

شکاف درونی روسیه و فرصت ابراز وجود ایران در خزر	تکثر و تنوع قومی
عبور خطوط لوله از مسیر روسیه و خارج کردن ایران از مسیر انتقال انرژی	منابع انرژی
تلاش روسیه برای یکه‌تازی در خزر و در حاشیه قرار گرفتن ایران	قدرت
حمایت روسیه از هم‌وطنان روس در قلمرو کشورهای ساحلی، گسترش حوزه نفوذ روسیه و کاهش نفوذ ایران	تاریخ و فرهنگ
رویارویی مسیحیت ارتدکس با اسلام شیعی و شکل‌گیری الگوی دوستی و دشمنی در خزر	دین و مذهب
حضور قدرتمندان روسیه در حوزه خزر به واسطه وسعت خود و تحت تأثیر قرار دادن بازیگرانی نظیر ایران	وسعت
حضور نیروی انسانی روسیه در خزر و انجام رزمایش‌های نظامی — امنیتی به سود خود و به ضرر سایر بازیگران ساحلی همانند ایران	جمعیت

(طراحی توسط نویسندگان)

۴-۳. آذربایجان

الف. منابع انرژی

از منظر منابع انرژی می‌توان به منابع گازی و نفتی آذربایجان، ژئوپلیتیک انتقال انرژی و مناطق آزاد تجاری اشاره کرد. آذربایجان به دنبال این است تا از طریق همکاری با آمریکا از ذخایر انرژی خزر بهره‌برداری نماید. رویکرد آذربایجان مبنی بر همراهی با بازیگران فرامنطقه‌ای در حوزه خزر و همچنین اجرای عملیات اکتشاف در برخی حوزه‌های مشترک با ایران، صف‌آرایی و تنش را نیز به همراه داشته است (کولایی، ۱۳۸۹، ص. ۴۵۳).

ب. تاریخ و فرهنگ

در خصوص ناسیونالیسم آذری باید گفت که رویارویی نگرش‌های قومیتی و نژادی و نگرش‌های پان‌ترک و پان‌توران از چالش‌های امنیتی آسیای مرکزی و قفقاز است (خلیلی و همکاران، ۱۳۹۲، ص. ۵۵). در نتیجه ادبیاتی در این کشور بوجود آمده که به مسئله واگرایی در آذربایجان ایران دامن می‌زند و از آن به عنوان ادبیات حسرت یاد می‌کند

(کاویانی‌راد، ۱۳۸۹، ص. ۱۸۴). الهام علی‌اف ادعا نموده که ایران با داشتن ۲۰ میلیون آذری ظرفیت آن را دارد که به عنوان کشور همسایه ولی غیردوست، ظاهر شده و از این طریق در پی نفوذ بیشتر در آذربایجان برآید. بر این اساس، می‌توان ژنوم تاریخ و فرهنگ را فعال و با کارکردی منفی برای این کشور، انگاشت که می‌تواند سیاست خارجی آذربایجان را به سوی مخاطرات زیادی در حوزه خزر سوق دهد.

پ. دین و مذهب

یکی از منابع فرهنگ مشترک که در برساختگی انگاره‌ها و هویت جمعی نقش قابل توجهی دارد، اسلام و تشیع است که می‌تواند حلقه ارتباطی آذربایجان با مسلمان اوراسیا و شیعیان ایران باشد. در این زمینه آذربایجان می‌تواند بر بنیاد مسائل ایدئولوژیک روابط خود را با کشورهای آسیای مرکزی، قفقاز و حوزه خزر گسترش داده و ضمن افزایش همگرایی با کشورهای منطقه، از این عنصر به عنوان ابزاری برای پیشبرد مقاصد خود در سیاست خارجی بهره‌برداری نماید (صیدی، ۱۳۸۸، ص. ۸۶).

ت. وسعت

کنشگران آذربایجانی با توجه به وسعت و قرار گرفتن سرزمین‌شان بین قدرت‌های تأثیرگذار منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای نسبت به اهمیت موقعیت ژئوپلیتیک قلمرو خود آگاهی پیدا کرده‌اند. این ژنوم منفعل است، ولی به دلیل همسویی با نقش‌آفرینی بازیگران فرامنطقه‌ای، بسیار فعال شده و کارکرد منفی پیدا کرده است. از طرف دیگر در رابطه با محصور بودن آذربایجان در خشکی می‌توان گفت که اولویت نخست کشورهای موسوم به جمهوری‌های غرب خزر (کشورهای آذربایجان، ارمنستان و نخجوان) آن است که بتوانند از طریق گرجستان به دریای سیاه راه یابند؛ در این طرح ایران در اولویت بعدی قرار دارد (خلیلی و همکاران، ۱۳۹۲، ص. ۶۰).

جدول شماره (۳): تأثیر ژنوم‌های آذربایجان بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران

منابع انرژی	عبور خط لوله از مسیر آذربایجان و خارج کردن ایران از مسیر انرژی
تاریخ و فرهنگ	تلاش احتمالی آذربایجان برای همبستگی با آذری‌های ایران و جدایی آنها از ایران
دین و مذهب	وجود زمینه همگرایی آذربایجان و ایران در زمینه مذهب مشترک (شیعه)
وسعت	همکاری آذربایجان با ترکیه و اسرائیل در حوزه خزر به واسطه وسعت و موقعیت خود در خزر و به حاشیه راندن ایران

(طراحی توسط نویسندگان)

۴-۴. قزاقستان

الف. تکثر و تنوع قومی و مذهبی

قومیت‌های زیادی در قزاقستان ساکن هستند که قزاق‌ها بیشترین جمعیت، و روس‌ها دومین جمعیت این کشور را تشکیل می‌دهند. اویغورها، آذری‌ها، ازبک‌ها و تاجیک‌ها هم به نوبه خود حضوری پررنگ دارند. علاوه بر آلمانی‌ها، ایرانی‌ها، کره‌ای‌ها و چینی‌ها تقریباً در دل جامعه هضم شده‌اند و به لحاظ کمی چندان به چشم نمی‌آیند. ویژگی‌های خاص قومیتی وجود اقوام مختلف را به دنبال داشته که همین امر سبب تنوع ادیان و مذاهب متنوع نیز شده است؛ تا آنجا که اکثریت جمعیت قزاقستان را مسلمانان تشکیل می‌دهند و مسیحیان ارتدکس که عمدتاً متشکل روس‌ها هستند در درجه دوم قرار می‌گیرند (صابری، ۱۳۹۳، ص. ۱). اگرچه اسلام‌گرایی در قزاقستان جریانی رو به توسعه بوده، ولی غرب‌گرایی نیز از دیگر جریان‌های مهم پس از فروپاشی در قزاقستان به شمار می‌رود (شیرازی، ۱۳۹۳، ص. ۲).

ب. منابع انرژی

قزاقستان در زمینه منابع انرژی و ذخایر زیرزمینی وضعیت مطلوبی دارد. بر اساس آمار سال ۱۹۹۰، این کشور ۹۰ درصد کروم، ۵۰ درصد زغال‌سنگ و ۷ درصد نفت شوروی سابق را تأمین می‌کرد. سایر منابع معدنی قزاقستان عبارتند از: مس، روی، نقره، طلا، منگنز، سرب، نیکل، فسفات و اورانیوم. ذخایر اثبات شده اورانیوم قزاقستان نیز یک میلیون تن می‌باشد (Yerzhan, 2009, p.3). این کشور تولیدکننده و صادرکننده فرآورده‌های کشاورزی محسوب می‌شود و حدود نیمی از اراضی کشاورزی به کشت

گندم اختصاص دارد. بیشترین میزان ذخایر نفتی کشف شده در اختیار قزاقستان است که صرفاً از ۶۰ مخزن آن استفاده می‌کند. حوزه نفتی کاشغان در قزاقستان یکی از بزرگترین حوزه‌های نفتی دنیا به شمار می‌رود که میزان ذخایر نفت و گاز آن به ترتیب ۵۰ میلیارد و ۲۵ تریلیون فوت مکعب است (کولایی و ابراهیمی، ۱۳۹۲، ص. ۵۷). در مجموع، این ژنوم بسیار فعال بوده و کارکردی مثبت در سیاست خارجی قزاقستان دارد به طوری که می‌تواند میزان تأثیرگذاری این کشور در منطقه خزر را افزایش دهد.

پ. وسعت

قزاقستان به‌عنوان یکی از مهم‌ترین کشورهای آسیای مرکزی و حوزه خزر، موقعیت راهبردی دارد. قزاقستان با دو کشور بزرگ روسیه (۲۸۴۶ کیلومتر مربع) و چین (۱۵۳۳ کیلومتر مربع) مرز مشترک دارد و در بخش غربی با دریای خزر هم‌مرز است. با وجود این، بخش بزرگی از این کشور محصور در خشکی است که تأثیر منفی بر سیاست خارجی این کشور دارد. در واقع، ژنوم وسعت علی‌رغم اتصال قزاقستان از آسیای مرکزی به اروپا، به دلیل عدم دسترسی کامل تمامی نقاط این کشور به دریا، بخش اقتصاد و سیاست خارجی را تحت‌الشعاع قرار می‌دهد، به طوری که قزاقستان برای تأمین منابع و تخصیص امکانات به اقصی‌نقاط کشور خود ناچار به واگذاری برخی امتیازات به کشورهای منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای برای جبران معضل خشکی در خاک خود است. در مجموع، این ژنوم بسیار فعال بوده و کارکرد دوگانه مثبت و منفی در سیاست خارجی قزاقستان دارد.

جدول شماره (۴): تأثیر ژنوم‌های قزاقستان بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران

تکثر و تنوع قومی و مذهبی	شکاف درونی و عدم توانایی جهت تأثیرگذاری بر امنیت ملی ایران
منابع انرژی	عبور خط لوله از مسیر قزاقستان و خارج کردن ایران از مسیر انرژی
وسعت	واگذاری برخی امتیازات به بازیگران منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای برای جبران معضل خشکی در خاک خود و کاهش ضریب امنیتی ایران در حوزه خزر به واسطه حضور این بازیگران.

(طراحی توسط نویسندگان)

۴-۵. ترکمنستان

الف. منابع انرژی

ترکمنستان چهارمین و بر اساس برخی برآوردها پنجمین کشور تولیدکننده گاز طبیعی در جهان است که سالانه حدود ۶۰ میلیون متر مکعب گاز طبیعی تولید می‌کند و بیش از ۹۰ درصد آن به دیگر کشورهای مستقل مشترک‌المنافع و اروپای غربی صادر می‌شود. این کشور سالانه ۶ میلیون تن نفت نیز استخراج می‌کند که بیشتر منابع آن در ناحیه قره‌قوم قرار گرفته است. این جمهوری خواستار بهره‌برداری از نفت دریای خزر بوده، ولی با توجه به منافع سرشار و سازگاری ترکمنستان با سیاست‌های روسیه به گونه‌ای جدی در مسائل بهره‌برداری از نفت دریای خزر درگیر نشده است (کولایی، ۱۳۸۹، ص. ۲۰۷). کشف یک میدان جدید گازی در ترکمنستان در سال ۲۰۰۹ به نام «یولتان جنوبی/عثمان» اهمیت گاز این کشور را دوچندان کرد (حیدری، ۱۳۹۴، صص. ۱۲۴-۱۲۰). با توجه به اینکه سلطه روسیه بر خطوط لوله در دوران شوروی و پسا شوروی همواره وجود داشته است، ترکمنستان به دنبال مسیرهای گوناگون انتقال انرژی است. این مسئله بیانگر فعال شدن یک ژنوم طبیعت‌پایه است. شایان ذکر است که ایده بازسازی خط لوله تاپی و نقش‌آفرینی در حوزه انرژی با نابودی طالبان در کابل در سال ۲۰۰۲ از سوی ترکمنستان، افغانستان و پاکستان مورد توجه قرار گرفت (Shaymergenov, 2006, p.15).

ب. تاریخ و فرهنگ

قلمرو فعلی ترکمنستان از دوره پیش از تاریخ مسکونی بوده و از شش هزار سال پیش در دریاچه یاشیق گل، سیردریا و جیحون وجود داشته است. با توجه به ظرفیت‌های قابل توجه ترکمنستان، کارگزاران این کشور در جهت بسط نمادهای فرهنگی اقداماتی کرده‌اند. برای مثال تئاتر مهم شهر عشق‌آباد به نام یکی از ادیبان بزرگ ترکمن یعنی ملانفس نام‌گذاری شده و یا از سبک معماری سنتی برای طراحی و ساخت کاخ ریاست جمهوری و سایر ساختمان‌های مهم بهره برده شده است. در همین ارتباط می‌توان به ساخت مسجدی بزرگ به عنوان یادمان حماسه ترکمنستان در جریان حمله سال ۱۸۸۱ نیز یاد نمود (حیدری، ۱۳۹۴، ص. ۱۱۸). این ژنوم که پس از استقلال ترکمنستان فعال شده و کارکردی مثبت در سیاست خارجی این کشور دارد می‌تواند حوزه نفوذ فرهنگی آن را در

منطقه آسیای مرکزی، قفقاز و خزر گسترش دهد. جمهوری اسلامی ایران نیز می‌تواند همکاری‌های فرهنگی خود را با ترکمنستان تقویت کند تا بتواند در حوزه خزر نیز رأی و دیدگاه این کشور ساحلی را به خود نزدیک سازد.

جدول شماره (۵): تأثیر ژنوم‌های ترکمنستان بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران

منابع انرژی	پیگیری مسیرهای گوناگون انتقال انرژی توسط ترکمنستان و خارج شدن ایران از مسیر انتقال انرژی خزر
تاریخ و فرهنگ	وجود زمینه‌های فرهنگی مشترک میان ترکمنستان و ایران به منظور تقویت امنیت ملی طرفین

(طراحی توسط نویسندگان)

۵. ژنوم ژئوپلیتیک کشورهای ساحلی، توزیع قدرت و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران

در حوزه خزر عوامل مختلفی وجود دارند که زمینه‌ساز منازعات ژئوپلیتیکی و تغییر در سطح توزیع قدرت هستند. از جمله این عوامل می‌توان به تضاد نسبی ژنوم‌های ژئوپلیتیکی کشورها، موقعیت دریایی، موقعیت راهبردی، مجاورت با سایر مناطق ژئوپلیتیکی، امنیت منطقه در قالب عوامل فرهنگ (فضاهای ناامن)، نبود اتحادیه‌های منطقه‌ای و مناقشات راهبردی (ارتباطی) اشاره کرد.

۵-۱. شکل‌گیری سیاست خارجی متضاد در منطقه

در حوزه خزر تلاش بازیگران ساحلی مبتنی بر عواملی نظیر ژنوم‌های ژئوپلیتیکی و موقعیت سیاسی و اقتصادی است که در جهت افزایش دیفرانسیل قدرت (تغییر در سطح و نوع توزیع قدرت بازیگران ساحلی) صورت می‌گیرد. مهم‌ترین پیامد این مسئله، رویارویی و ایستادگی بازیگران در مقابل یکدیگر و در پیش گرفتن رویکردی تنش‌آمیز و رقابت‌جویانه است. در رابطه با بعد سیاسی امنیت باید اشاره کرد که انگاره ذهنی کارگزاران جمهوری اسلامی ایران مبتنی بر برقراری مناسبات با مسکو می‌تواند نفوذ بازیگران فرامنطقه‌ای در خزر را کاهش دهد. شایان ذکر است که با توجه به موقعیت ژئوپلیتیک ایران در حوزه خزر و خلیج فارس، کشورهای ساحلی خزر بدون استفاده از قلمرو فضایی ایران قادر به دستیابی به اهداف اقتصادی خود نیستند. گرایش به کسب

حمایت خارجی به‌ویژه از سوی کشورهای همسایه و گروه‌هایی که به آنها وابستگی قومی، نژادی یا مشترکات فرهنگی دارند، تقویت می‌شود. روسیه در زمینه انرژی، سیاست خود را به گونه‌ای تنظیم کرده است تا بر منابع انرژی و نیز خطوط لوله انتقال انرژی خزر تسلط (تک‌قطبی نگهداشتن فضا بر بنیاد ژنوم‌های مثبت و فعال خود) داشته باشد. از این‌رو، امنیت ملی ایران از بُعد اقتصادی می‌تواند دچار خدشه شود زیرا روسیه بر بنیاد ژنوم مثبت و فعال خود یعنی مسیرهای انتقال انرژی سیاست بهره‌برداری تمام‌عیار از خطوط انتقال نفت و گاز را در پیش گرفته است. با توجه به سایر ژنوم‌های مثبت این کشور نظیر جمعیت و وسعت امکان انجام چنین کاری برای روسیه وجود دارد. همچنین تلاش این کشور جهت ابراز وجود در مقابل ایالات متحده آمریکا و اتحادیه اروپا نیز تأثیر بسزایی در اتخاذ این رویکرد در سیاست خارجی روسیه دارد. تحت این شرایط، ایران به عنوان کشوری که امن‌ترین، باثبات‌ترین و به صرفه‌ترین مسیر جهت انتقال انرژی است، فرصت طلایی را از دست خواهد داد.

۲-۵. چالش جمهوری آذربایجان

از سوی دیگر می‌توان به جمهوری آذربایجان اشاره کرد که در چندین بُعد امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران را در حوزه خزر با چالش بنیادین مواجه می‌کند. جمهوری آذربایجان به صورت دروازه ورود نیروهای مداخله‌گر فرمانطقه‌ای (ناتو، آمریکا، رژیم صهیونیستی و ترکیه) به دریای خزر نگریسته می‌شود. این کشور از وضعیت و ساختار جغرافیایی نامساعدی برخوردار است و دفاع از آن مستلزم نیروهای نظامی دوچندان می‌باشد. بر این اساس، سطح همکاری آذربایجان با قدرت‌های فرمانطقه‌ای افزایش یافته است که به معنای کاهش نفوذ ایران در حوزه خزر می‌باشد. در این زمینه می‌توان به دعوت آذربایجان از آمریکا برای انتقال پایگاه اینجریلیک به جزیره آبشوران اشاره کرد. علاوه بر این می‌توان به سایر همکاری‌های نظامی آمریکا و آذربایجان نظیر رزمایش گپلات در سال ۲۰۰۳ (Laruelle & Peyrous, 2009, p.30)، تحویل ۱۰ فروند قایق گشت‌زنی از سوی واشینگتن به باکو از سال ۲۰۰۱ تا ۲۰۰۶، برگزاری رزمایش مشترک در سال ۲۰۰۹ با حضور ۷۵۹ سرباز و دیگر رزمایش‌های مشترک در سال ۲۰۰۹ و ۲۰۱۱، قرارداد رژیم صهیونیستی با آذربایجان در سال ۲۰۰۸ جهت فروش سلاح به این کشور

به ارزش ۱۰۰ میلیون دلار، فروش هواپیماهای جاسوسی بدون سرنشین توسط رژیم صهیونیستی به آذربایجان در سال ۲۰۱۰ اشاره کرد (جعفری ولدانی و حسینی، ۱۳۹۶، صص. ۵۸-۶۶). سیاست آذربایجان و باز کردن پای بازیگران فرامنطقه‌ای به دریای خزر تنها محدود به مسائل نظامی نیست، بلکه وجود منابع نفت و گاز نیز در سیاست این کشور در قبال ایران نقش دارد. استخراج انرژی توسط جمهوری آذربایجان به واسطه همراهی کشورهای حوزه خزر و سایر بازیگران می‌توانست همگرایی میان آنها را افزایش دهد و جمهوری اسلامی ایران به عنوان یک کشور نفتی با توجه به تجارب ارزنده‌ای که در خصوص استخراج نفت و پالایش آن دارد، می‌توانست همکاری قابل توجهی با جمهوری آذربایجان داشته باشد. از سوی دیگر، انتقال انرژی از طریق مسیر ایران منجر به بهبودی موقعیت ژئوپلیتیک و در نتیجه تقویت امنیت ملی ایران می‌شد. علاوه بر این موقعیت جغرافیایی آذربایجان به دلیل دو تکه بودن این کشور، قرار گرفتن این جمهوری در خشکی و نیاز به مسیر ایران برای دسترسی به آب‌های آزاد و مسیرهای مناسب حمل و نقل، مجاورت جغرافیایی و همسایگی بر امنیت ملی ایران تأثیرگذار است (صدی، ۱۳۸۸، ص. ۸۴). شایان ذکر است که ایده آذربایجان در زمینه رژیم حقوقی خزر با سایر کشورهای ساحلی به ویژه ایران متفاوت است. این مسئله میزان تنش در روابط طرفین را در برخی از برهه‌های حساس، تشدید نموده است.

۳-۵. ملاحظات ژئواکونومیکی

در خصوص قزاقستان نیز باید گفت که این کشور از نظر منابع زیرزمینی و معدن بسیار غنی است. همچنین بخشی از زمین‌های کشاورزی قزاقستان به کشت گندم اختصاص دارد. یک خط لوله پیشنهادی نیز از قزاقستان به ایران از طریق ترکمنستان مورد بحث قرار گرفته است. این ژنوم مثبت و فعال به عنوان شاخص‌های مهمی در محدوده سرزمینی قزاقستان به شمار می‌روند که در سیاست خارجی این کشور به صورت گد ژئوپلیتیکی درآمده‌اند. از سوی دیگر ترکمنستان نیز از ظرفیت‌های قابل توجهی در حوزه انرژی برخوردار است که این کشور را به رقیب ژئواکونومیک ایران تبدیل می‌کند. اگرچه امضاء قرارداد خط لوله کرپژ/کردکوی میان ایران و ترکمنستان تهدیدات ژئوپلیتیک میان طرفین را کاهش داده است، ولی خط لوله تاپی می‌تواند توجه به مسیر انتقال انرژی از خاک

ایران را کاهش دهد. یکی دیگر از ژنگان منفی ترکمنستان مسئله آب است. با توجه به کاهش سفره‌های آب زیرزمینی در این کشور احتمال شکل‌گیری تنش‌های سیاسی آب‌پایه میان ترکمنستان با همسایگان خود از جمله ایران در بلندمدت وجود دارد. این مسئله می‌تواند امنیت زیست‌محیطی ایران را با چالش مواجه سازد.

نتیجه‌گیری

یافته‌های پژوهش گویای این است منطقه خزر به عنوان یک منطقه از منظر ژئوپلیتیک اهمیت قابل توجهی دارد. ژئوپلیتیک خزر بیانگر ابعاد فضایی و سطح توزیع قدرت میان بازیگران ساحلی است. این بازیگران به واسطه ژنوم‌های فعال و مثبت خود قادر به نقش‌آفرینی در این منطقه هستند. از سوی دیگر قادرند با شناسایی ژنوم‌های منفی ایران به اتخاذ راهبرد لازم در حوزه خزر بپردازند که خود می‌تواند ابعاد امنیت ملی ایران (سیاسی، اقتصادی، نظامی و زیست‌محیطی) را تحت تأثیر قرار دهد. در رابطه با عوامل فرهنگی نیز باید اشاره کرد که پس از فروپاشی شوروی، وجود اقوام گوناگون در قلمرو کشورهای ساحلی، سبب شکل‌گیری منازعاتی میان این کشورها با یکدیگر یا با دیگر کشورهای همسایه شده است به گونه‌ای که کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز را نیز دربرمی‌گیرد.

در بعد اقتصادی، امنیت خطوط و مسیرهای انرژی یکی از مسائلی است که در حوزه خزر با چالش و تهدید مواجه‌است. وقوع تنش در حوزه قفقاز منجر به تهدید برای خطوط اصلی انتقال انرژی حوزه خزر به ویژه خطوط لوله (باکو - نوروسیسک، باکو - سوپسا، باکو - جیحان) می‌شود. همچنین با توجه به وجود ناامن بودن برخی مناطق آسیای مرکزی و بالا بودن ظرفیت تنش در این مناطق، تهدید انتقال منابع انرژی خزر محتمل خواهد بود. همچنین ورود کنش‌گران فرامنطقه‌ای منجر به بسط حوزه نفوذ این بازیگران در منطقه خواهد شد. علاوه بر این، می‌توان به موضوع اتحادیه منطقه‌ای در خزر اشاره کرد. در این چارچوب، عدم تمایل و رغبت کشورهای حاشیه خزر برای راه‌اندازی اتحادیه منطقه‌ای ضمن ایجاد شکاف میان آنها منجر به دخالت بازیگران ثالث در مسائل خزر می‌شود. از سوی دیگر، مناسبات اقتصادی کشورهای ساحلی در سطح جهانی اهمیت دارد چرا که می‌تواند به صادرات انرژی در بازار دنیا بینجامد و خود گامی در راستای همگرایی بازیگران بر بنیاد ژئوپلیتیک انتقال انرژی باشد.

در مجموع، نتایج پژوهش نشان می‌دهد هر یک از بازیگران ساحلی خزر

ویژگی‌های اجتماعی - سیاسی مختص به خود را دارند که از طریق آنها ضمن شکل‌دهی به ذهنیت کارگزاران، به تصمیم‌گیری در این ساختار ژئوپلیتیک می‌پردازند. علاوه بر این، ژنوم‌های ژئوپلیتیک هر یک از آنها نیز با یکدیگر متفاوت است که می‌تواند نوع رویکرد ژئوپلیتیک هر یک از آنها را بر بنیاد نوع توزیع قدرت و الگوی دوستی و دشمنی در قبال جمهوری اسلامی ایران متفاوت سازد. هر چند طی چند دهه اخیر چالش نظامی و امنیتی ایران در حوزه خزر کاهش یافته است، ولی پتانسیل‌ها و ظرفیت‌های فرهنگی، اجتماعی، جغرافیایی و اقتصادی بازیگران ساحلی گویای این است که به یک رقیب بالفعل برای ایران تبدیل شده‌اند.

بر این اساس پیشنهاد می‌شود ایجاد شرایط لازم و کافی برای تأمین امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران (سیاسی، اقتصادی، نظامی و زیست‌محیطی) در حوزه خزر، مستلزم آگاهی از ژنوم‌های خود و سایر بازیگران ساحلی است تا بتوان سطح توزیع قدرت در منطقه و همچنین انگاره‌های بین‌الذهانی سیاستمداران این کشورها را شناسایی کرد و بر بنیاد آنها به اتخاذ تصمیم در این خصوص پرداخت.

جدول شماره (۶). تأثیر ژنوم‌های ژئوپلیتیک کشورهای ساحلی خزر بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران

تکثر قومی و زبانی	همگرایی برخی اقوام ایرانی با بازیگران ساحلی و تهدید امنیت ملی ایران
منابع انرژی	به حاشیه راندن ایران از مسیر انتقال انرژی، انزوای ژئوپلیتیک و ضعف امنیت ملی ایران
قدرت	قدرت قابل توجه روسیه در حوزه خزر، همکاری سیاسی - نظامی برخی از بازیگران ساحلی با بازیگران فرامنطقه‌ای و تهدید امنیت ملی ایران
تاریخ و فرهنگ	استناد بازیگران ساحلی به تاریخ و فرهنگ خود در این منطقه و تقابل با ایران
دین و مذهب	انگاره ذهنی شیعه - سنی، شکل‌گیری الگوی دوستی و دشمنی و تهدید امنیت ملی ایران
وسعت	وسعت زیاد روسیه و قزاقستان و برخورداری از سواحل بیشتر در حوزه خزر، کاهش سهم ایران از خزر و تضعیف امنیت ملی کشور
جمعیت	نیروی انسانی قابل توجه روسیه، بهره‌گیری آذربایجان از توانمندی جمعیتی (نیروهای نظامی) خود در حوزه خزر، کاهش ضریب امنیت ملی ایران

(طراحی توسط نویسندگان)

یادداشت‌ها

۱. این مقاله برگرفته از رساله دکتری سیدمحمدحسین حسینی (دانشجوی دکتری روابط بین‌الملل دانشگاه علامه طباطبائی) با راهنمایی سید محمد طباطبائی (دانشیار روابط بین‌الملل دانشگاه علامه طباطبائی) با عنوان «تأثیر ژئوپلیتیک منطقه خزر و ژئواستراتژی بازیگران این منطقه بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران (۲۰۱۱-۲۰۱۸)» است.

2. Gene/ Genome/ Gene Mapping

3. Geopolitical Genom

کتابنامه

- اعظمی، هادی (۱۳۸۵). «وزن ژئوپلیتیک و نظام قدرت منطقه‌ای: بررسی موردی جنوب غرب آسیا»، فصلنامه ژئوپلیتیک. ۲(۴)، ۱۹۳-۱۴۹.
- اطاعت، جواد و نصرتی، حمیدرضا (۱۳۸۸). «ایران و خطوط انتقال انرژی حوزه خزر». *مطالعات اورآسیای مرکزی*. ۲(۳)، ۲۲-۱.
- ترابی، یوسف (۱۳۸۸). «سیاست‌های جمهوری اسلامی در مدیریت تنوعات اجتماعی»، *فصلنامه دانش سیاسی*. ۵(۱)، ۱۵۷-۱۱۵.
- جعفری ولدانی، اصغر و حسینی، سیدمحمدحسین (۱۳۹۶). «تأثیر فعالیت‌های نظامی بازیگران فرامنطقه‌ای حوزه خزر بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران»، *فصلنامه آسیای مرکزی و قفقاز*. ۲۲(۹۷)، ۶۹-۳۴.
- حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۷۸). «تفاوت‌ها و تعارض‌ها در حوزه ژئوپلیتیک دریای خزر»، *فصلنامه مطالعات اورآسیای مرکزی و قفقاز*. ۱(۲۷)، ۵۴-۳۳.
- حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۸۱). *جغرافیای سیاسی ایران*. تهران: انتشارات سمت.
- حسین‌زاده، مصطفی (۱۳۹۲). *مفهوم و ماهیت امنیت ملی*. مرکز مطالعات خلیج فارس.
- حسینی، سیدمطهره؛ شیراوند، صارم و معبودی‌نژاد، فرشته (۱۳۹۳). «تبیین گفتمانی تقابل هویت و ملی‌گرایی قومی چچن با هویت و ملی‌گرایی روسی»، *فصلنامه آسیای مرکزی و قفقاز*. ۲۰(۸۷)، ۶۰-۳۳.
- حق‌پناه، جعفر (۱۳۹۰). «هویت، قومیت و سیاست خارجی در خاورمیانه»، *فصلنامه سیاست*. ۴۱(۱)، ۹۵-۸۱.
- حیدری، جهانگیر (۱۳۹۴). «زمینه‌های ژئوپلیتیک تحول در سیاست خارجی ترکمنستان»، *مجله جغرافیای سیاسی*. ۱(۲)، ۱۳۷-۱۰۷.

خلیلی، محسن؛ حیدری، جهانگیر؛ اصغری ثانی، حسین و صیادی، هادی (۱۳۹۳). «ژنوم‌های ژئوپلیتیک تأثیرگذار بر کدهای رفتاری در سیاست خارجی ایران و روسیه»، فصلنامه سیاست جهانی. ۳(۱)، ۷۱-۴۱.

خلیلی، محسن؛ حیدری، جهانگیر؛ صیادی، هادی و اصغری ثانی، حسین (۱۳۹۲). «پیوند ژنگان ژئوپلیتیک و سیاست خارجی، نمونه پژوهی: پاکستان و ایران»، فصلنامه مطالعات شبه قاره. ۵(۱۷)، ۱۲۶-۹۵.

سیمبر، رضا و شیرواند، صارم (۱۳۹۲). «پیوند میان ژنم و کد ژئوپلیتیک در سیاست خارجی (مطالعه موردی: فدراسیون روسیه و گرجستان)»، فصلنامه آسیای مرکزی و قفقاز. ۲۱(۹۲)، ۱۳۰-۹۷.

شیخ‌الاسلامی، محمدحسن؛ حسینی، سیدمحمدحسین و شیرواند، صارم (۱۳۹۴). «تأثیر نظامی کردن حوزه دریای خزر بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران»، فصلنامه آسیای مرکزی و قفقاز. ۲۱(۸۹)، ۱۵۸-۱۲۵.

شیرازی، سیمین (۱۳۹۳). «قزاقستان: موزائیک اقوام در بستر تاریخ»، به آدرس:

<http://www.tabnak.ir/fa/news/459157/>, accessed on 2016/9/21

صابری، اصغر (۱۳۹۳). «قزاقستان و تنوع ملیت‌ها»، به آدرس:

<http://hoveyat.ir/index.php?newsid=2994>, accessed on 2016/9/20

صدیدی، مظفر (۱۳۸۸). «عوامل ژئوپلیتیک جمهوری آذربایجان و تأثیر آن بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران»، مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز. ۱۵(۶۵)، ۸۹-۷۱.

عطایی، فرهاد و هدایتی شهیدانی، مهدی (۱۳۹۲). «روند تحول قدرت نرم در سیاست خارجی روسیه ۲۰۰۰-۲۰۱۳»، فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز. ۳(۸۴)، ۱۲۵-۱۰۱.

علی، محمولی (۱۳۹۴). «نقش جمعیت و سیاست‌های جمعیتی در استحکام ساخت درونی قدرت نظام جمهوری اسلامی ایران»، فصلنامه آفاق امنیت. ۸(۲۸)، ۱۳۳-۱۰۷.

کویانی‌راد، مراد (۱۳۸۹). ناحیه‌گرایی در ایران از منظر جغرافیای سیاسی. تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.

کرمی، جهانگیر و رقیه کرامتی‌نیا (۱۳۹۳). «شرایط اقلیمی و ژئوپلیتیک، تقدیرهای تاریخی و ماهیت نوسازی روسی»، فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز. ۲۰(۸۷)، ۱۲۳-۹۵.

کرمی، جهانگیر (۱۳۸۹). «هویت ملی و سیاست روسیه در خارج نزدیک»، فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز. ۱۲(۴۴)، ۶۲-۳۵.

- کلاشی، ناهیده (۱۳۸۹). «نقش و جایگاه کلیسای ارتدوکس در نظام سیاسی روسیه ۲۰۱۰-۱۹۱۷»، مجله عرفان و ادیان. ۴۳(۲)، ۱۳۶-۱۱۷.
- کولایی، الهه (۱۳۸۹). سیاست و حکومت در اوراسیای مرکزی. تهران: انتشارات سمت.
- کولایی، الهه و ابراهیمی، امیر (۱۳۹۲). «تبیین ژئوپلیتیکی روابط جمهوری اسلامی ایران و جمهوری قزاقستان»، فصلنامه بین‌المللی ژئوپلیتیک. ۹(۳۰)، ۸۱-۴۹.
- محمدی، مصطفی (۱۳۹۲). «اهمیت دریای خزر در اقتصاد سیاسی جمهوری اسلامی ایران»، به آدرس: <http://www.iras.ir/fa/doc/note/233>, accessed on 25/9/2016
- نوری، علیرضا (۱۳۸۶). «راهبرد ابرقدرت انرژی در سیاست خارجی روسیه»، ماهنامه ایراس. ۲(۱۹)، ۳۱-۲۷.

- Hopf, Ted (2002). *Social Construction of International Politics: Identities and Foreign Policies*. Moscow 1955 and 1999, Ithaca, N.Y. and London: Cornell University Press.
- Larsson, R (2006). *Russia's Energy Policy: Security Indentations and Russia's Reliability as EU Energy Supplier*. Swedish Defense Research Agency, Stockholm: the Ministry of Defence.
- Laruelle, Marlène & Peyrouse, Sbastien (2009). *The Militarization of the Caspian Sea: Great Games and Small Games Over the Caspian Fleets*. Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program.
- Shakirov, Oleg (2013). Russian Soft Power under Construction, International Relations. <http://www.e-ir.info/2013/02/14/Russian-soft-power-under-construction>.
- Shaymergenov, Timur (2006). "Geopolitics and Energy Diplomacy in Central Asia and the Caspian", *Central Asia and the Caucasus*. 5(41), pp. 136-152.
- World Population Review (2020). "Country Populations 2015". <http://worldpopulationreview.com/countries>.
- Yerzhan, Bek Ali (2009). "The Role of Nuclear Energy as a Factor of Peace and Cooperation in Eurasia: Kazakh-Indian Nuclear Cooperation". Centre of Central Asian Studies, University of Kashmir, International Conference on Eurasian Peace and Cooperation: Challenges and Opportunities.

